

UVOD

»Historični materializem potemtakem pomeni: znanost zgodovine« (Althusser, 2000). Tako je Louis Althusser definiral historični materializem v enem izmed svojih bolj »zaprtih« besedil, kakor je spis »Lenin in filozofija« označil eden izmed Althusserjevih postumnih urednikov (Yves Sintomer, 1998: 10–11, 103–104). A teza o *epistemološkem rezu*, s katerim je Marx vzpostavil nov »teoretski kontinent«,¹ je stalnica v Althusserjevem opusu (Althusser, 1965; Althusser in dr., 1965; Althusser, 1969; Althusser, 1985). Znanost ali, bolje, teorija² se vzpostavi, tako da se z epistemološkim rezom loči od svoje specifične ideološke zunanosti: historični materializem proizvede svoj epistemološki rez, tako da se loči od idealističnih filozofij zgodovine. Teorija se nadalje proizvaja, tako da obdeluje in predeluje svoje problemsko polje, k čemur sodi tudi, da ohranja in obnavlja epistemološki rez s kritiko ideoloških ali pred-teoretskih formacij, ki hočejo zasesti njeno polje: historični materializem v začetni fazi tako kritizira politično ekonomijo. Od Marxovih časov se je epistemična konjunktura korenito spremenila: filozofij zgodovine skorajda ni več, vzpostavile pa so se družbene vede (Wallerstein in dr., 2000; Wallerstein, 2001); politično ekonomijo so izrinili iz institucionalnega glavnega toka – zdaj se proizvaja na obrobjih, a njeni sedanji produkti so, paradokсно, med najbolj kakovostnimi prispevki k historičnemu materializmu³; naposled obstaja še neka druga znanost zgodovine, namreč prav zgodovinska znanost, historiografija ali zgodovinopisje, ki zavzema akademska polja – in v kateri, ob kateri se o historičnem materializmu ne govori.⁴ Historični materializem

¹ »Marx je utemeljil novo znanost [...] na kraju, kjer je poprej vladalo le veriženje ideoloških pojmov. Marx je utemeljil znanost zgodovine, tam kjer so poprej obstajale zgolj filozofije zgodovine. [...] pred Marxom so s trajnimi epistemološkimi rezi odprli za znanstveno spoznanje samo dva velika kontinenta: kontinent matematika pri Grkih [...] in kontinent fizika (ki so ga odprli Galilej in njegovi nasledniki). [...] Prav verjetno pa je, da je Freudovo odkritje odprlo nov kontinent, ki ga šele začnemo raziskovati« (Althusser, 2000).

² Marx je uporabljal izraz »znanost«, tako so pisali in še pišejo tudi marksizmi. Althusser je izhajal iz Bachelardove epistemologije in je uporabljal izraz »znanost«, a tudi izraz »teorija«; zadnjega nekoliko nedistinktivno, saj je v »teoricistični fazi« filozofijo definiral za »teorijo teoretske prakse«. Althusser je tudi še pozneje pisal o »filozofski teoriji« in o »znanstveni teoriji«. Iz razlogov, ki jih pojasnjuje Močnikov članek v pričujočem tematskem bloku, bomo teorijo in teoretsko prakso ločili od znanosti, ta nam pomeni institucijo, se pravi, materialni obstoj ideologije (in z njim povezane diskurzivne prakse) v althusserjevskem izrazju ali dispozitivu v foucaultovskem besedišču.

³ Dovoljujemo si to nekoliko pavšalno trditev; naj jo podpremo le z nekaj splošnimi referencami: Aglietta, 1997; Amable, 2003; Amable, 2005; Amin, 2009; Brenner, 2002; Brenner, 2006; Cohen, 2006; Duménil, Lévy, 1996; Foley, 1986; Foley, 2001; Giraud, 2006; Husson, 2008; Latouche, 2005; Latouche, 2009; Lipietz, 1983; Lipietz 1992; Mandel, 1972; Vercellone, 2002; Vercellone, 2006.

⁴ Institucionalna zgodovina historičnega materializma na Slovenskem je nenavadna: predavali so ga samo na oddelku za filozofijo in izključno skupaj z dialektičnim materializmom, njegova univerzitetna kariera pa se je končala leta 1949: »[...] velja spomniti, da so se predavanja [historičnega materializma]

tako ostaja kvečjemu referenca v okviru marksizmov: a še tu, kakor kaže, se ga prej »dela« kakor deklarira.⁵

Če so marksizmi hkrati teorije in »indikacije radikalne alternative« (Suvini, 2010b), tedaj historični materializem pripada njihovi teoretski razsežnosti. Vendar ni mogoče »indicirati radikalne alternative«, če njenega »popolnoma drugačnega horizonta« ne proizvedemo s teoretsko prakso. Hkrati pa tudi ni mogoče prakticirati historičnega materializma kot teorije, če ga ne prakticiramo že s stališča »radikalne alternative«. A ta položaj ni nič takega, kar bi bilo specifično za historični materializem: tako je pri vsaki teoriji. Z epistemološkim rezom teorija vzpostavi tako nove (teoretske) probleme kakor stojišče, od koder je te probleme sploh mogoče postaviti. Proizvede tako problematiko kakor koncepte, s katerimi je to problematiko sploh mogoče vzpostaviti.⁶ Ziherl je napisal, da je historični materializem »napotilo za politično akcijo naprednih družbenih sil«: formulacija je razsvetljenjska, zlasti pa ponuja napačno podmeno, da naj bi »napredne družbene sile« obstajale, še preden so od historičnega materializma prejele »napotilo za politično akcijo«. »Napredne družbene sile« se namreč konstituirajo v družbenega agenta prav šele s tem, da v teoriji historičnega materializma pre-

---

izvajala v okviru Oddelka za filozofijo FF. Prof. Cene Logar je v študijskem letu 1947/48 predaval Osnove dialektičnega in historičnega materializma po eno uro tedensko, v zimskem semestru 1948/49 Dialektični in historični materializem po tri ure, v poletnem semestru pa [...] Uvod v dialektični in historični materializem po dve uri tedensko» (Lešnik, 2010: 16). Leta 1952/53 se je oddelek preimenoval v Oddelek za filozofijo in sociologijo in historični materializem je izginil s predmetnika. Boris Ziherl je začel predavati sociologijo, družbene vede, družbeno zavest. Oddelek za sociologijo so ustanovili leta 1960, njegov prvi predstojnik je bil Boris Ziherl: na tem oddelku historični materializem nikoli ni bil učni predmet – četudi je Boris Ziherl v nastopnem predavanju »Historični materializem in sociologija« zavrnil sociologijo kot meščansko vedo in afirmiral historični materializem s temile besedami: »Historični materializem potemtakem ni le teorija družbenega razvoja, ne tvori le 'prolegomena za sleherni nauk o človeški družbi, ki hoče veljati za znanost', kakor pravi Plehanov [...], ni le metoda znanstvenega raziskovanja družbenih pojavov, marveč je od vsega začetka bil in se je razvijal hkrati tudi kot napotilo za politično akcijo naprednih družbenih sil. Prav v tej enotnosti teorije, metode in napotila je vir njegove spoznavne moči, hkrati pa je bil prav zato že od kraja nesprejemljiv za vse uradno buržoazno družboslovje» (Ziherl, 2010: 31; gl. tudi Močnik, 2010b). – Značilno za sedanji razcvet teoretske produkcije, ki se navdihuje pri marksističnih tradicijah, je nedavno stališče Darka Suvina, ki z več eleganco in bolj izrecno obnavlja Ziherlovo pozicijo: »[...] prepričan sem, da je prav indikacija radikalne alternative in popolnoma drugačnega horizonta – tako v nasprotju s Stalinom kakor v nasprotju s socialdemokracijo – danes odločilnega pomena. [...] Vsakemu 'marksizmu', ki se (na svoj način) ne ukvarja s to alternativo, bi odrekel pravico do tega naziva» (Suvini, 2010b; gl. tudi Suvini 2010a).

⁵ Resda od 1997 v Londonu izhaja revija *Historical materialism*, ki izdaja tudi knjige in prireja odmevne mednarodne konference. A nemara je značilno, da se v predstavivti sklicujejo na marksizem, ne na historični materializem.

⁶ Položaj je isti kakor pri psihoanalizi. Psihoanaliza je teorizacija posebne (psihoanalitske) prakse, a te prakse ne bi bilo brez psihoanalitske teorije. Do epistemološkega reza, do ločitve od pred-teoretske, ideološke »katarzične metode« je prišlo s teorizacijo transferja: brez teorije transferja ne bi bilo psihoanalitske prakse. A mogoče je tudi reči, da je psihoanaliza teorizacija prakse, ki jo omogoča transfer (gl. tudi Lešnik, 2009: s.v.).

poznajo »napotilo za politično akcijo«, ki je namenjeno prav njim. A velja tudi narobe: teorije, ki bi lahko delovala kot »napotilo za politično akcijo« ali kot »indikacija radikalne alternative«, sploh ni mogoče postaviti, če v družbi že ne obstajajo skupine, ki se lahko (ne pa nujno) prepoznajo za politične naslovnike te teorije.⁷

Teorija, ki se lahko proizvaja, samo če hkrati vzpostavlja horizont radikalne alternative, se slabo sklada s konservativnostjo akademskih in znanstvenih ustanov. Radikalna teorija si mora zagotoviti revolucionarne institucije ali vsaj alternativne ustanove⁸. Institucionalna logika znanstvenih in akademskih aparatov pelje v nasprotno smer: k marginalizaciji teorije in celo k njenemu izganjanju (Močnik, 2009a, b in c), hkrati pa k vse večjemu drobljenju disciplin, ki prav tako onemogoča teoretsko delo⁹ (Wallerstein in drugi, 2000; Wallerstein, 2001; Močnik, 2009a).

V celotnem dvajsetem stoletju sta potekala nasprotujoča si procesa. Medtem ko je institucionalna logika delovala proti teoriji in je pospeševala množenje disciplin, je teoretsko delo podiralo pregraje med disciplinami in povezovalo ločena problemska polja. Immanuel Wallerstein je procese teoretske produkcije formuliral v epistemološki program: po njegovem bi morali čim prej pomesti z usedlinami »paradigme 19. stoletja« (Wallerstein, 2001) in proizvesti problemsko polje enotnega družboslovja (Wallerstein, 1999; Wallerstein in drugi, 2000). Sistem družboslovnih znanosti se je izoblikoval iz hkratnega delovanja scientističnega projekta (pod pritiskom galilejske fizike in kartezijanske filozofije)¹⁰ in ideoloških ločnic, ki so nastajale iz kapitalističnih praks v središču svetovnega sistema in rabile reprodukciji njegovega gospostva.¹¹ Procese v družbenih vedah je tako obvladovalo dvojno protislovje: 1. napetost med na eni strani scientističnim projektom,

⁷ »Eksistenca revolucionarnih misli v nekem določenem obdobju že predpostavlja existenco revolucionarnega razreda [...]« (Marx, Engels, 1971: 58).

⁸ O tem priča, denimo, razmah teoretske produkcije pred oktobrsko revolucijo in po njej; ali razcvet teorije v socialistični Jugoslaviji. Tudi zdaj so nosilci teoretske produkcije alternativne ustanove, npr. Delaško-punkerska univerza na Metelkovi v Ljubljani.

⁹ Drobljenje disciplin ne ovira teoretskega dela zgolj zato, ker onemogoča »holistični« prijem: sodobna teorija je tako in tako kritična do (ideoloških) postavk, ki menijo, da obstaja »družbena celota, totalnost« ipd. Za historični materializem je »družbena celota« učinek razrednega boja vladajočega razreda in mehanizem njegovega gospostva (Althusser, 1965; Althusser, 2000). Glavna epistemološka ovira, ki jo postavlja množenje disciplin, je v tem, da se discipline organizirajo okoli predmetov, ki niso teoretsko proizvedeni spoznavni predmeti, temveč so predmeti, pridobljeni iz ideoloških diskurzov ali celo kar iz ideoloških »očitnosti«, »samoumevnosti«. Sodoben primer takega empirističnega prevzemanja predmetov, ki so nastali bolj ali manj samoniklo kot učinki ideoloških procesov, so razni »študiji – studies«: medijski študiji, kulturni študiji, študiji spolov, literarni študiji itn. (Močnik, 2009b: 387 in nasl.).

¹⁰ O pritisku galilejske epistemične norme, gl. Močnik, 2009a.

¹¹ Po Gulbenkianovi komisiji so bile ločnice, na podlagi katerih se je vzpostavil tradicionalni sistem družboslovja: »ločnica med proučevanjem modernega/civiliziranega sveta (zgodovinopisje plus tri nomotetske družbene znanosti) in proučevanjem ne-modernega sveta (antropologija plus orientalni študiji); v okviru proučevanja modernega sveta, ločnica med preteklostjo (zgodovinopisje) in sodobnostjo (nomotet-

ki je gnal razvoj ved v vse večje drobljenje, – in na drugi strani proizvodi neuspehov projekta, »idiografskimi« družbenimi vedami, »pozitivnimi učinki negativnega rezultata, da ideološke zahteve ni mogoče izpolniti« (Močnik, 2009a: 501); to je, nasprotje med spontano ideologijo družboslovja in praksami posameznih družbenih ved; 2. napetost med ideološkimi podmenami, učinki dominantnih zunajteoretskih praks¹² – in dejanskimi teoretskimi dosežki v družbenih vedah. Akademsko družboslovje je v dvajsetem stoletju premagovalo svoj ustanovitveni mit¹³ s *kombinacijami* ved, ki so se približale nomotetičnosti (ekonomija, sociologija), z onimi, ki so obtičale v idiografiji. Te kombinacije so proizvedle prave revolucije zlasti v zgodovinpisju (z ekonomsko zgodovino, zgodovinsko sociologijo ipd.), vendar pa so kmalu zadele ob svoje meje (Breznik, 2009a: 9 in nasl.; Breznik 2009b).

V nasprotju s tem historični materializem, še preden se je sploh uveljavila »paradigma devetnajstega stoletja«, ni poskušal s kombiniranjem, temveč je začel s *kritiko* takrat edine družbene znanosti – politične ekonomije. Analiziral je družbene pogoje, ki so omogočili zgodovinski nastanek politične ekonomije, in je s tem: 1. postavil izhodiščni teoretski dvojni problem kritike ideologije, ki zaseda kraj teoretske prakse, in teoretske samokritike, ki odpravlja ideološke usedline v teoretskih praksah; 2. že vnaprej je onemogočil empiristični prijem, ki si za spoznavni predmet jemlje družbene pojave, kakor se prikazujejo neposredno vpletenim agentom, se pravi, ki si za spoznavni predmet naivno vzame ideološki spoznavni predmet – in s tem zapre možnost teoretske prakse. Do drobljenja družboslovja je prišlo prav zato, ker so se vede vzpostavljale izhajajoč iz ideoloških intuicij in si jemale za spoznavne predmete predstave, ki so bile izdelki ideoloških spoznavnih procesov: niso si izdelovale svojih teoretskih spoznavnih predmetov, zato so vzpostavljale problemska polja, v katerih je bila teoretska praksa močno ovirana, če je sploh bila mogoča.¹⁴ Historični materializem si sam proizvaja teoretski spoznavni predmet: njegovi koncepti zato niso ekonomski, politični ali ideološki (»kulturni«), temveč pojasnjujejo, zakaj se v kapitalistični formaciji družbeni procesi neposrednim udeleženkam in udeležencem prikazujejo, kakor da bi potekali v relativno avtonomnih sferah ekonomije,

---

ske družbene znanosti); v okviru nomotetskih družbenih znanosti, ostre ločnice med proučevanjem trga (ekonomija), države (politična znanost) in civilne družbe (sociologija)« (Wallerstein in drugi, 2000: 44).

¹² André Gunder Frank je evropocentrično omejenost v družboslovju, ki je po njegovem vzrok za teoretsko nezadostnost, pripisoval ujetosti v prakse evropskega imperalizma (Frank, 1998).

¹³ Wallersteinove »paradigme devetnajstega stoletja« dejansko nikoli ni bilo: pač pa deluje kot ustanovitveni mit v institucijah družboslovja (Močnik, 2009a: 501).

¹⁴ Za kritiko sedanjih regresij, ki v družboslovju in humanistiki potekajo prav na način uvoza ideoloških spoznavnih predmetov, gl. Močnik 2009b: 387 in nasl. Sedanje propadanje univerze tam povezujemo s prizadevanjem kapitala, da bi kognitivno produkcijo podredil kapitalističnemu produkcijskemu načinu; na univerzi, v raziskovanju ipd. se ta proces uveljavlja kot napad »znanja« proti teoriji; o odporih proti razrednemu boju kapitalističnega razreda na področju teoretske produkcije, gl. Krašovec 2009.

politike ali ideologije. Pojasnjuje, kako je ta videz del teh procesov samih in kako brez teh in podobnih iluzij nekatere prakse ne bi bile mogoče: kako ne bi bile mogoče prav tiste prakse, ki zagotavljajo obnavljanje kapitalističnega produkcijskega načina in ga ohranjajo na dominantnem položaju, s katerega določa celotno družbeno formacijo.

Prispevke v tematskem sklopu je zato brati kot posege v problemska polja, v katerih se teoretska problematika bodisi ni uspela vzpostaviti (kritika ideologije) bodisi se ni uspela vzpostaviti v polni meri (samokritika). Ob vsakem izmed njih naj zato bralko in bralca opozorimo: 1. na ideološko problemsko polje oz. nerazvito teoretsko problematiko, v katero prispevek posega; 2. na historično-materialistični ali (v prispevkih, ki segajo onkraj njegovega tradicionalnega spoznavnega predmeta) materialistični teoretski prijem, na katerem poseg temelji.

Prispevek *Viljema Merharja* je nastal kot odziv na razprave ob objavi slovenskega prevoda osrednjega dela Adama Smitha *Bogastvo narodov*. V njem avtor polemično izpeljuje in specificira ugotovitve svojih pred kratkim objavljenih spisov (Merhar 2010a) in (Merhar 2010b). Ker je osnovni ton razpravam ob izidu Smitha dajala ideološka apologetika, ki jo avtor imenuje »neoliberalistični fundamentalizem«, je bilo treba najprej ločiti tiste vidike Smithove koncepcije, ki ostajajo predteoretski, od teoretskih nastavkov, ki omogočajo nadaljnjo obdelavo. Med predteoretske prvine sodita predvsem Smithova nekritična uporaba »Sayevega zakona trgov« in vztrajanje pri modelu enostavne blagovne proizvodnje na mestu, kjer bi bilo treba proizvesti teorijo specifično kapitalističnega blagovnega gospodarstva; med teoretske nastavke pa dualizem načel gospodarjenja (profitno in plansko gospodarjenje) in delovna teorija vrednosti. V drugem koraku avtor prikaže nadaljnji razvoj obeh vidikov Smithove misli: predteoretskega v delu neoklasične ekonomike, teoretskega pa v sicer heterogeni tradiciji avtorjev, kot so Ricardo, Marx, Keynes in Schumpeter. Ker ta tradicija ustrežneje pojasnjuje razvoj kapitalističnega sistema (in njegove krize) kakor neoklasična ekonomika, avtor zaključuje, da je za prihodnji razvoj politične ekonomije kot historične in razredne vede odločilno, da razvijamo to drugo tradicijo, ki pa jo akademska veda zapostavlja.

Prispevek *Marka Kržana* se spoprijema z ideologijo konca kapitalizma, ki se je v družboslovju pojavila z začetkom raziskav o novem srednjem razredu v Nemčiji 20. let in ki se z različno intenzivnostjo vrača tako v ortodoksni sociologiji (teza o postindustrijski družbi) kakor pri nekaterih marksistih (teorije o »novem delavskem razredu« v 70. letih in »kognitariatu« v našem času). Prispevek hoče pokazati, da se teorije te vrste razvijejo zaradi nedorečenosti teoretskega projekta, ki je skupen tako marksizmu kakor nekaterim vejam klasične sociologije (v prvi vrsti Webrove) in ki poskuša zakonitosti kapitalističnega produkcijskega načina izpeljati iz razširitve

blagovnih odnosov na področje reprodukcije produkcijskih sil, tj. iz poblagovljenja delovne sile, zemlje in kapitalskih dobrin. Ta prijem koncipira blagovni (tržni) odnos kot produkcijsko razmerje, specifiko produkcijskih načinov pa išče v njegovi artikulaciji z drugimi produkcijskimi razmerji, a tudi z različnimi političnimi in ideološkimi odnosi. Teoretski (in politični) neuspehi takšne paradigme so zato koncesija tistim teorijam, po katerih je »trg [...] v razmerju do družbenih odnosov v bistvu nevtralen mehanizem« (Bajt, 1985: 1490). Le iz take premise je namreč mogoče izpeljati sklepa, da je kapitalizem v bistvu presežen bodisi zato, ker so v sodobnih sistemih družbene stratifikacije neenakosti v lastnini prepustile mesto neenakostim v distribuciji vednosti (D. Bell), ali pa zato, ker naj bi enakomerna distribucija znanja (potrebne za upravljanje produkcijskega procesa) odpravila vse upravljalvske (proizvodne) funkcije lastnine (rentništvo).

Maja Breznik se loteva spontane ideologije kreativnih industrij, po kateri naj bi bila »kulturna produkcija« po naravi nasprotna blagovni. Avtorica vpelje razlikovanje med blagovno menjavo in menjavo daru, kjer se dar loči od blaga po omejitvah v njegovi končni (neproduktivni) porabi. V nasprotju videzom, da sta logika daru in blaga oz. dveh vrst menjave, ki sta tu vpleteni, v protislovju, pokaže, kako se v konkretnih zgodovinskih situacijah čisto zadovoljivo artikulirata druga z drugo. Eno izmed takšnih situacij avtorica analizira v njeni zgodnji zgodovinski podobi, florentinski mestni državi. Ta je razmeroma »preprost« zglede za redistribucijsko funkcijo države v razmerah blagovnega gospodarstva in razvitega sistema denarništva. Davki, s katerimi se država financira, so s stališča njihove porabe dar (avtorica razkadi iluzijo o daru kot enostranskem dejanju, ki ne obvezuje k recipročnim dejanjem) – ki se, načeloma, povrne s storitvami v javnem interesu –, a v razmerah blagovnega gospodarstva davčni sistem ni mogoč brez javnega dolga, ki se izkaže za sredstvo, s pomočjo katerega se ekonomija daru (davka) vpreže v sistem zasebnega pridobitništva – kreditiranja s strani bogatih meščanov. Podobna uspešna artikulacija dveh na videz nasprotnih logik deluje na področju t. i. »copyright« industrij, kjer ohranjanje lastninske pravice pri avtorju v najboljšem primeru pripelje do čisto blagovnega odnosa med malimi podjetniki, dejansko pa je njen rezultat monopolizacija pravic pri založniku in prekarizacija »avtorjev«.

Vprašanje artikulacije kapitalistične in drugih blagovnih produkcij v sodobnih družbenih formacijah je v središču prispevka *Rastka Močnika*, ki obračunava z ideološkim konceptom trga delovne sile. Srž njegove intervencije je (v prvem koraku) nadomestitev ideološkega pojma s teoretskim konceptom ločitve delavca od produkcijskih sredstev. Močnik ne ostane pri abstraktni opredelitvi, ampak konceptualizira različne oblike ločitve s stališča pogojev socializacije produkta dela (prehoda B–D). Na ta način najprej pokaže, da je Marx upravičeno obravnaval obe vrsti podreditve dela kapitalu

(formalno in realno podreditev) kot enako »kapitalistični«, tj. da sta ne-posedovanje produkcijskih sredstev in ne-zmožnost upravljanja produkcijskega procesa, značilni za realno podreditev v fordističnem kapitalizmu, le poseben primer ločitve od produkcijskih sredstev, tj. od zmožnosti razpolaganja s produkti dela (ki je le drugo ime za njihovo socializacijo). Hkrati pa njegova shema odpira možnost za proučevanje artikulacije med kapitalistično produkcijo in drugimi blagovnimi produkcijami, saj ustvari kontinuum med oblikami ločitve od pogojev socializacije, ki so značilne le za kapitalizem (in ki zadevajo le mezdne delavce), in tistimi oblikami dostopa do teh pogojev, ki se nanašajo na nekapitalistične blagovne proizvodnje pod dominacijo kapitalističnega produkcijskega načina (in zadevajo na primer male kmetijske proizvajalce). Ob tem Močnikov prispevek ni neobčutljiv za spremembe v okviru kapitalizma, ki pa jih avtor obravnava predvsem z vidika reprodukcije produkcijskih razmerij. Močnikova teza je, da se poglavitna ideologija družbene reprodukcije ni spremenila, temveč je le premestila sfero svojega delovanja: blagovni fetišizem je še vedno vladajoča ideologija, a delavca ne interpelira več na trgu dobrin, temveč na trgu delovne sile, tj. kot spontana ideologija ločitve od pogojev socializacije produktov dela.

Osrednje mesto v prispevku *Branka Bembiča* zavzema prehod iz t. i. fordističnega v postfordistični kapitalizem. Analitični učinek piščeve obdelave prehoda omogoča pogled v temeljne značilnosti kapitalizma na sploh. Bembič očita analizi kapitalizma, kakršno so razvili avtorji lacanistične šole, da ne vidi teh temeljnih značilnosti kapitalizma. Glavna postavka lacanistične analize je, da se (na strani akumulacije) hlapec sicer odpove presežnemu delu (svoji vednosti), a je v zameno (na strani porabe) udeležen pri imitaciji užitka, ki je zdaj – tudi za gospodarja – edina možna oblika užitka. Iz te zastavitve izhaja sklep, da se kapitalistično gospodstvo ohranja skoz neskončno integracijo subverzivnih elementov, zlasti z eliminacijo proletariata. Bembič pokaže, da je takšna predstava omejena na keynesianski tip kapitalizma (tako v njegovi doktrini kakor v udejanjenju) in da hkrati ni zmožna konceptualizirati njegovih notranjih protislovij. Sklicujoč se na Kaleckega avtor pokaže dve točki, kjer keynesianski projekt trči ob meje svoje reformatorske logike: (i) na ravni gonila akumulacije vladne politike nadomestijo stopnjo zaupanja kapitalistov; (ii) na ravni discipliniranja delovne sile pa polna zaposlenost odpravlja rezervno armado delovne sile, ki je že pri Marxu pogoj družbene vezi v kapitalizmu (podreditev zaradi pomanjkanja). Iz tega izhaja, da bi lacanistična analiza kapitalizma v najboljšem primeru nemara lahko zajela tisto njegovo obliko, ki se je v zadnjih 30 letih iztekla, dejansko pa – ker ji ne uspe zgrabiti dejavnikov njegove reprodukcije – ne omogoča analize njegovega zgodovinskega razvoja, ki ga avtor interpretira kot posledico razpada kapitalistične discipline v trenutku, ko kapitalizem integrira, česar ne bi smel integrirati: proletariat oz. svojo rezervno armado delovne sile.

Izbor sklepatu prispevka, ki se nekoliko odmikata od osrednje tematske linije ostalih spisov – analize sodobnega kapitalizma in razprave o tem, s kakšnim konceptualnim aparatom naj se je lotimo. Prispevek *Leva Centriha* obdeluje zgodovinsko situacijo, v kateri se je kapitalizem šele uveljavljal. V nasprotju z ideološkimi umevanji predaprilske Jugoslavije kot bodisi »demokratske države« bodisi »klerofašistične tvorbe«, poskuša Centrihova analiza njeno zgodovino pojasniti kot skupni učinek političnih, ideoloških in ekonomskih procesov. Centrihova zastavitev relevantnih procesov ne omejuje na dogajanja v državi, temveč jih razume kot artikulacijo širših svetovnih procesov na vseh treh ravneh. Na eni strani je ključna opredelitev Jugoslavije kot periferne države, ne neposredno v odnosu do svetovnega kapitalističnega centra, temveč njegove pol-periferije (Italije in Nemčije). Jugoslovanska družba je bila družba prehoda v kapitalizem v dvojnem smislu: (i) tako kot za druge države kapitalistične periferije je zanjo značilna podrejena vloga v mednarodni delitvi dela, tj. nerazvitost kapitalističnih produkcijskih razmerij (mezno delo) in sil (industrijski sektor); (ii) ker je njen odnos do centra posreden, tj. ker je njena periferija tako, da je hkrati in zlasti periferija pol-periferije, se njena gospodarska struktura ne oblikuje na način perifernih držav, temveč po zgledu pol-periferije, h kateri gravitira. Jugoslavija je postala periferija pol-periferije, ne pa pol-periferija ali preprosto periferija centra, zato ker se v njej ni mogel utrditi stabilen tip kapitalističnega gospodarstva. Kakor lahko razberemo iz Centrihove analize, v Jugoslaviji preprosto ni bilo imanentnega razvoja v kateri koli omenjeni tip kapitalizma: da bi se sistem izoblikoval, je namreč potrebno še kaj več kakor zgolj »spontano« delovanje ekonomskih procesov. Ideološka in politična prizadevanja (v prvih so prednjačile hrvaška in slovenska RKC ter hrvaška HSS in slovenska SLS; dejavnik drugih je bila zlasti centralna državna oblast) so, ne glede na zavestne ideologizacije svojih agentov, objektivno gravitirala k reprodukciji te specifične periferne situacije. Zato ni presentljivo, da so te ideologije in te politike pustile tako malo sledi, potem ko je bila objektivno odpravljena predvojna svetovno-sistemska situacija s popolnim vojaškim porazom obeh polperifernih režimov, na katera so se te jugoslovanske ideologije in politike naslanjale.

Prispevek *Jerneja Habjana* posega v spoznavni predmet, ki tradicionalno ni področje historičnega materializma in ki ga v množici akademskih disciplin zastopa pragmatika. Enako v načelu velja tudi za njegov prijem, ki v prvi vrsti črpa iz Lacanove psihoanalize, a tudi iz nekaterih marksističnih poskusov iz 20. let prejšnjega stoletja (Vološinov, Bahtin). Temeljni problem, ki se zastavlja vedno znova, je, kako povezati dejavno razsežnost govornice, njene učinke (pragmatika), z družbeno strukturo (historični materializem), ne da bi zdrsnili v »empiristični« materializem neopozitivistične pragmatike, ki poskuša vse učinke govornice razrešiti v njeni referencialni, informativni

funkciji. Habjanovo izhodišče je na eni strani Ducrotova teorija govornice, ki referencialno funkcijo proučuje kot (možni) izvedeni učinek, ne pa poslednji vzrok govornice, na drugi strani pa materialistična teorija družbe, ki ne pristaja na metodološki individualizem (zato historični materializem) ali psihologizem (zato psihoanaliza). Rezultat ponovnega premisleka Ducrotovih pojasnitev ironije je dokazovanje, da se obe iztečeta v slabo neskončnost: prva, empiristična, v sklicevanje na referencialni pomen, druga, idealistična, pa v arbitrarno kopičenje izjavnih instanc (t. i. izjavljavcev). Kot boljšo rešitev zato avtor ponudi teorijo ideološke interpelacije, ki na eni strani omogoči, da se izognemo obema slabšima pojasnitvama, hkrati pa dosežemo, da teorijo učinkov govornice povežemo s teorijo ideologije, s čimer se približamo teoriji institucionalnih pogojev (ideoloških) učinkov govornice.

Marko Kržan in Rastko Močnik
gostujoča urednika

LITERATURA

- Aglietta, Michel (1997 [1974]): *Régulation et crises du capitalisme*. Paris: Odile Jacob.
- Althusser, Louis (1965): *Pour Marx*. Pariz: Maspero.
- Althusser, Louis (1969): *Lénine et la philosophie*. Pariz: Maspero.
- Althusser, Louis (1985 [1974]): *Filozofija in spontana filozofija znanstvenikov* (1967), Ljubljana: ŠKUC-FF.
- Althusser, Louis (2000): *Lenin in filozofija*. V *Izbrani spisi*, Ljubljana: Založba /*cf.
- Althusser, Louis in drugi (1965): *Lire le Capital*, I in II. Pariz: Maspero.
- Amable, Bruno (2003): *The Diversity of Modern Capitalism*, Oxford: Oxford UP.
- Amable, Bruno (2005): *Les cinq capitalismes. Diversité des systèmes économiques et sociaux dans la mondialisation*, Pariz: Seuil.
- Amin, Samir (2009): *Sur la crise. Sortir de la crise du capitalisme ou sortir du capitalisme en crise*. Pantin: Le temps des cerises.
- Bajt, Aleksander (1985): *Trg kot podlaga gospodarskega sistema*. V *Teorija in praksa*, 12 (22): 1487–1513.
- Brenner, Robert (2002): *The boom and the bubble: The US in the world economy*. London itn.: Verso.
- Brenner, Robert (2006): *The economics of global turbulence*. London itn.: Verso.
- Breznik, Maja (2009a): *Kultura danajskih darov*. Ljubljana: Sophia.
- Breznik, Maja (2009b): *L'oubli épistémologique: les ancrages du savoir dans l'histoire culturelle*. V *Histoire de l'oubli* (Vaudoay, Patrick in dr. ur.). Koper: Annales.
- Cohen, Daniel (2006): *Trois leçons sur la société post-industrielle*. Pariz: Seuil.
- Duménil, Gérard, Lévy, Dominique (1996): *La dynamique du capital*. Pariz: PUF.
- Foley, Duncan (1986): *Understanding Capital*. Cambridge MA: Harvard University Press.

- Foley, Duncan (2001): Recent developments in labor theory of value. *Review of radical political economics* 32 (1).
- Frank, André Gunder (1998): *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley itn.: Univesity of California Press.
- Giraud, Pierre Noël (2006): *Neenakost v svetu*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Husson, Michel (2008): *Un pur capitalisme*. Lausanne: Page deux.
- Krašovec, Primož (2009): Dani komune. <http://slobodnifilozofski.blogger.hr/post/knjiga-dojmova-dani-komune/1418709.aspx>. (15. maj 2010).
- Latouche, Serge (2005 [2002]): *L'Invenzione dell'Economia. L'artificio culturale della naturalità del mercato*. Casalecchio: Arianna Editrice.
- Latouche, Serge (2009): *Preživeti razvoj*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Lešnik, Avgust (2010): Oddelek za sociologijo – prvih petdeset let. V Vidmar Ksenija in Lešnik, Avgust (ur.), *Včeraj in danes. Jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Lešnik, Bogdan (2009): *Temelji psihoanalize. Opombe h konceptom*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Lipietz, Alain (1983): *Alain Lipietz (1983): Le monde enchanté. De la valeur à l'envol inflationniste*. Paris: La Découverte.
- Lipietz, Alain (1992): *Towards a New Economic Order. Postfordism, Ecology, Democracy, Polity*. London in New York: Oxford University Press.
- Mandel, Ernest (1972): *Der Spätkapitalismus*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich (1971): *Nemška ideologija*. V Marx, Karl, Engels, Friedrich, *Izbrana dela, II. Zvezek*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Merhar, Viljem (2010a): *Globalna gospodarska in sistemska kriza kapitalizma spodbujata reformo kapitalizma*. *Teorija in praksa* (XLVII) 4: 635–645.
- Merhar, Viljem (2010b): *Neoliberalna protireformacija državnega kapitalizma*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
- Močnik, Rastko (2009a): *Sistem družboslovja in njegovi učinki*. V *Spisi iz humanistike*, Ljubljana: Založba /*cf.
- Močnik, Rastko (2009b): *Univerzitetni študijski program*. V *Spisi iz humanistike*, Ljubljana: Založba /*cf.
- Močnik, Rastko (2009c): *Ali univerza lahko nudi začasno zatočišče teoretski produkciji?*. V *Spisi iz humanistike*, Ljubljana: Založba /*cf.
- Močnik, Rastko (2010a): *Delovni razredi v sodobnem kapitalizmu*. V Kirn, Gal (ur.): *Postfordizem. Razprave o sodobnem kapitalizmu*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Močnik, Rastko (2010b): *Od historičnega materializma k sociologiji kulture: digresija, deviacija, dubitacija? Komentar k nastopnemu predavanju Borisa Zihlerla (1954)*. V Vidmar Ksenija in Lešnik, Avgust (ur.), *Včeraj in danes. Jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Sintomer, Yves (1998): *Présentation*. V Louis Althusser, *Solitude de Machiavel*. Paris: PUF.
- Suvin, Darko (2010a): *Kje smo? Kam gremo? Za politično epistemologijo odrešitve*. Ljubljana: Sophia.

- Suvin, Darko (2010b): Marksizam: nauka ili komunizam?. Aktiv, prilog Novosti za teoriju prakse 1 (2). Novosti 11 (571). Zagreb: Srpsko narodno vijeće.
- Vercellone, Carlo (ur.) (2002): *Sommes-nous sortis du capitalisme industriel?*. Pariz: La Dispute.
- Vercellone, Carlo (ur.) (2006): *Capitalismo cognitivo*. Rim: manifestolibri.
- Wallerstein, Immanuel (1999): Dediščina sociologije. Obljuba družbenih ved. V Utopistike – Dediščina sociologije. Ljubljana: Založba /*cf.
- Wallerstein, Immanuel (2001): *Unthinking Social Science. The Limits of 19th Century Paradigms*. Philadelphia: Temple University Press.
- Wallerstein, Immanuel in drugi (2000): Kako odpreti družbene vede?. Ljubljana: Založba /*cf.
- Ziherl, Boris (2010 [1974]): Historični materializem in sociologija. Nastopno predavanje ob izvolitvi v naziv rednega profesorja (1954). V Vidmar Ksenija in Lešnik, Avgust (ur.), *Včeraj in danes. Jubilejni zbornik socioloških razprav ob 50-letnici Oddelka za sociologijo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.